

Мірошник І.В.

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

**Основні ідеї К. Д. Ушинського щодо навчання молодших школярів
іноземної мови**

У статті розглядаються основні ідеї К. Д. Ушинського щодо навчання молодших школярів іноземної мови та їхній вплив на сучасне викладання її у початковій школі, а також розкриваються цілі та принципи навчання молодших школярів іноземної мови.

Ключові слова: ідеї, іноземна мова, навчання, послідовність, початкова школа, принципи, рідна мова, темп, терміни, цілі.

Розширення і зміцнення міжнародних зв'язків нашої держави роблять іноземну мову (ІМ) необхідною в усіх сферах суспільного життя людини. Тому впровадження навчання ІМ у початковій школі є однією з характерних рис сучасної школи.

Питанню навчання ІМ у початковій школі приділяється увага не лише методистів, але й класиків світової педагогіки, таких як К. Д. Ушинський. Ведучи боротьбу з недооцінюванням вивчення рідної мови та за усунення з практики шкіл такого положення, коли ІМ є центром навчання, повністю затьмарюючи рідну мову та літературу, К. Д. Ушинський разом з тим для всебічного і самостійного розвитку країни цілком за необхідне вважав знання ІМ широкими масами народу. “Ми не озброюємося взагалі проти вивчення

ІМ, – писав К. Д. Ушинський, – навпаки, ми вважаємо це вивчення необхідним” [2, с. 247; 8, с. 202]. Він вважав, що без знання іноземних європейських мов, і особливо сучасних, прямий та широкий шлях науки буде для людини завжди закритий [1, с. 27]. Уривчастість, невиразність, неповнота, однобічність, недоведеність відомостей та понять завжди тяжітимуть над найрозумнішою людиною, якщо вона не матиме ключа до скарбів західної науки й літератури.

Метою статті є виділити такі положення у вченні К. Д. Ушинського про ІМ, які мають важливе значення для розробки сучасної методики навчання ІМ у початковій школі.

Спостерігаючи за процесом навчання ІМ у Швейцарії, К. Д. Ушинський пише про порядок проходження мов, про вік учнів та пропонує більш раціональний розподіл годин [5, с. 167–168]; він висловлює сумнів щодо доцільності викладання французької мови дітям 8–9 років, оскільки діти ще недостатньо знають рідну мову;

педагог торкається питання про раціональне складання сітки годин з ІМ у школі (на першому році навчання по 3 години на тиждень, на другому – по 4, а в наступних класах – по 5). “І це є доцільним!” – стверджує К. Д. Ушинський, оскільки лише за такої кількості годин можна дійсно вивчити мову, а не зупинитися на “безплідному знанні слів, відмін та відмінків” [5, с. 168].

На основі спостережень, зроблених під час поїздки по Швейцарії, К. Д. Ушинський формулює принципи викладання ІМ:

1) не починати вивчення ІМ перш, ніж будуть отримані ґрунтовні підстави для оволодіння рідною мовою;

2) спланувати навчання так, щоб грамати́ка рідної мови завжди передувала граматиці іншої;

3) обравши ту чи іншу мову для вивчення, призначити для опанування її якнайбільшу кількість часу і аж ніяк не менше 6 годин на тиждень, на кожний день по уроку, тому що труднощі у вивченні ІМ можуть бути подолані лише завдяки постійному повторюванню, яке запобігає забуванню;

4) ніколи не починати вивчення двох ІМ одночасно;

5) починати вивчення другої ІМ лише тоді, коли закладене міцне підґрунтя у першій [4, с. 81; 6, с. 378].

К. Д. Ушинський, будучи знавцем трьох іноземних мов: англійської, німецької та французької, великого значення надавав володінню ІМ, тому що воно дає можливість “повного, самостійного, різнобічного та гармонійного розвитку людини”. Він вважав, що в Україні недостатньо вивчають мови, навіть там, де практично їх знають. У зв’язку з цим К. Д. Ушинський у статті “Рідне слово” [11, с. 132–133] пропонує програму дій, котра сприятиме, з одного боку, кращому вивченню ІМ, а з іншого – вкаже правильне місце цим мовам відносно рідної. Ця програма містить такі пункти:

1. Цілі вивчення ІМ.

К. Д. Ушинський зазначав, що ІМ можуть вивчатися з різною метою.

Головною метою вивчення кожної ІМ має бути обізнаність з літературою того народу, мову якого вивчають. Другою метою є надати засіб логічного розвитку розумові, проводити розумову гімнастику, для якої варто займатися вивченням латинської та грецької мов, а знання англійської та німецької забезпечить повноцінне вивчення багатств літератури західних народів. По-третє, ІМ повинні вивчатися як засіб словесно або листовно вступити в стосунки з людьми тієї нації, мову якої ми вивчаємо. При цьому вся увага звертається на практичну навичку, на правильність вимови, на грамати́чну правильність, влучність і загальноживаність

фрази, а не на її зміст. І, по-четверте, для того, щоб розмовляти або листуватися цією мовою зі своїми земляками, які володіють практично тими ж самими ІМ [7, с. 334].

2. Терміни початку вивчення ІМ.

Слід зазначити, що на кінець 4-го класу учні мають досягти рівня А1 (інтродуктивний або рівень “відкриття”) згідно з Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти (2003). Проте, на нашу думку, варто розрізнити проміжні рівні іншомовної комунікативної компетенції рівня А1: А1.1 (А1.1.1, А1.1.2) і А1.2 (А1.2.1, А1.2.2), які співвідносяться з 1–4-ими класами початкової школи [3].

Щодо питання про те, коли ж доцільніше починати вивчення ІМ, завжди існувало дві точки зору. Прихильники першої точки зору, у тому числі і більшість сучасних методистів: Т. В. Бабенко, М. В. Біболетова, О. Б. Бігич, І. М. Верещагіна, М. В. Денисенко, О. О. Коломінова, К. Л. Крутій, В. Г. Куліш, Р. П. Періна, М. Рінволукрі, Г. В. Рогова, С. В. Роман, А. В. Трусова, В. М. Філатов, О. М. Шацьких та ін.), вважають за потрібне починати навчання ІМ раніше, коли особливо легко відбувається механічне запам’ятовування навчального матеріалу.

На думку психологів (Г. С. Абрамова, 2000; П. П. Блонський, 1997; Б. С. Волков, 2002; І. О. Зимня, 1991; І. Ю. Кулагіна, В. М. Колюцький, 2001; І. Ю. Кулагіна, 1997; В. С. Мухіна, 2000; Ж. Піаже, 1994), учні саме 8–10-ти років, перебуваючи на реорганізаційній (граматичній) стадії засвоєння іншомовного матеріалу (підрівень А1.2), вже здатні усвідомлювати форму і значення граматичних явищ, виконувати з ними найпростіші розумові операції, а також свідомо вживати їх у мовленні. Тому говорити про свідоме навчання молодших школярів ІМ можна саме на третьому році вивчення ІМ.

Згідно з результатами досліджень вищезгаданих психологів, більшість учнів до кінця молодшого шкільного віку в змозі усвідомлювати закономірності системи мови і формувати лінгвістичні поняття, що є однією з умов успішного вивчення ІМ. Тому ефективність навчання ІМ у початковій школі буде тим вища, чим раніше до процесів неусвідомленого засвоєння мови будуть підключені процеси її свідомого засвоєння.

Прихильники ж другої точки зору, у тому числі К. Д. Ушинський, стверджують, що перш, ніж починати вивчати ІМ, варто оволодіти мисленням рідною мовою. В основу всього процесу навчання педагог кладе розумовий розвиток дитини і тому надає великого значення рідній мові. На його думку, вивчення ІМ не повинно починатися надто рано і не раніше того, поки буде помітно, що рідна мова пустила глибоке коріння в духовну природу дитини. Встановити якийсь загальний

строк щодо цього не можна. З однією дитиною можна починати вивчення ІМ в 7 або 8 років (ніколи раніше), з іншою в 10 і 12; з дітьми, що мають занадто слабку сприйнятливність, краще не починати ніколи: ІМ тільки придушить остаточно й без того слабкі їх здібності [11, с. 132].

3. Послідовність вивчення ІМ.

Вивчення другої ІМ, на думку К. Д. Ушинського, слід починати вже тоді, коли в першій дитина набуде достатньої свободи. Прагнення до систематичності в статутах спонукало запровадити в більшій частині навчальних закладів минулого одночасне і цілком паралельне вивчення двох ІМ; але наслідки виявляються найсумнішими: діти закінчують навчальний заклад із знанням деяких граматичних форм та кількох сот слів з обох нових мов. Знання мови тільки тоді міцне, коли людина починає цією мовою читати досить вільно, в іншому випадку воно зовсім не корисне. На нашу думку, краще обмежитися вивченням однієї мови, використавши для цього весь час, недостатній для вивчення двох мов, краще знати одну ІМ, ніж не знати двох.

4. Темп вивчення мов та розподіл годин.

Вивчення тієї чи іншої ІМ повинно відбуватися якнайшвидше, бо в цьому вивченні ніщо не є таким важливим, як безперервні справи та повторення, що запобігають забуванню.

К. Д. Ушинський зазначав, що якщо ми хочемо досягти позитивних результатів у вивченні ІМ, на початкове її вивчення необхідно призначати від 6 до 8 годин на тиждень. Під час початкового вивчення будь-якої ІМ є завжди певні труднощі, які якомога швидше повинна подолати дитина. І коли вона почне вже дещо розуміти й читати нескладні речі, тоді заняття стає для неї приємним; тоді вже не треба ні багато часу, ні багато зусиль, щоб підтримувати й розвивати в ній далі набуте знання, і можна переходити до такого самого ретельного вивчення другої ІМ. Навчання має бути спрямоване на досягнення певної мети, а не тільки на виконання заданої програми.

5. Місце рідної та іноземної мов та їх взаємовідношення.

К. Д. Ушинський зазначав, що чим ретельніше вивчають з дітьми ІМ, тим ретельніше мають вивчати з ними водночас рідну: тільки цим можна паралізувати неминучу шкоду, що виникає для душевного розвитку дитини від посиленних початкових занять ІМ. Як тільки дитина набуває можливості розуміти досить вільно що-небудь неважке ІМ, то негайно треба скористатися з цього знання для вивчення рідної мови в перекладах з ІМ на рідну під керівництвом вчителя; а вивчення рідної

мови в народній літературі, в народних піснях, у творах народних письменників, у живому народному мовленні повинно завжди протидіяти чужим елементам і перетворювати їх у національний дух.

Однак це не означає, що К. Д. Ушинський виступав проти досконалого володіння ІМ. Він виступав за те, аби вивчення ІМ не зашкодило рідній мові і у зв'язку з цим пропонує починати вивчення ІМ не раніше 12-річного віку. К. Д. Ушинський заперечував граматико-перекладний метод і казав, що “починати навчати мови з відсторонених граматичних правил є шляхом неприродним” [9, с. 301–302]. Хоча, між іншим, правильному викладанню граматики він надавав великого значення. Але в той час, коли натуральний метод, котрий називали німим методом, за підтримки офіційної педагогіки витіснив із вжитку рідну мову, К. Д. Ушинський не лише виступав на захист рідної мови, але разом з тим обґрунтував необхідність побудови вивчення ІМ на основі рідної, відвівши належне місце перекладному методу. Одночасно він наголошує на поєднанні перекладного методу з іншими методами, поклавши в основу викладання перш за все принцип свідомості.

Ідеї К. Д. Ушинського та інших передових діячів того часу справили великий вплив на розвиток змішаного методу [1, с. 28], основні положення якого можна сформулювати наступним чином:

1. Головною метою вивчення ІМ є розуміння іншомовної книги.
2. Навчання ґрунтується на порівнянні ІМ з рідною.
3. На відміну від прихильників прямого методу представники змішаного методу вважали, що під час навчання ІМ необхідно йти від знань до вмінь та навичок.
4. Граматику слід вивчати рідною мовою, вона є не метою, а засобом навчання; представники цього методу вважали, що краще вивчати історію та географію ІМ, аніж відсторонені граматичні явища.
5. Слова необхідно вивчати як у контексті, так і поза ним. У контексті – для створення прямих асоціацій і поза контекстом – для більш міцного запам'ятовування.

Зауважимо, що положення змішаного методу дещо не відповідають вимогам сучасності, але час від часу використовуються вчителями ІМ.

Крім того, К. Д. Ушинський надавав важливого значення фонетичним вправам для засвоєння навичок мови, а також міцному запам'ятовуванню лексичних матеріалів. “Заучуючи урок, – пише Ушинський, – учень іноді так само беззвучно вимовляє його більш чи менш зрозуміло, і від ступеня цієї чіткості залежить вміння

його відповідати потім вголос. Якщо учень лише помітить думку, але не привчить свої голосові органи до потоку звуків, які виражають цю думку, то буде під час відповіді плутатись. А оскільки робота голосових органів є дуже важливою, то таке навчання вголос вкрай необхідне, але, звичайно, навчання взагалі не повинно цим обмежуватись. Особливо важливе таке тренування голосових м'язів під час вивчення ІМ" [10, с. 148].

К. Д. Ушинський задається питанням: "Скільки треба знань, почуттів, думок, логіки й навіть філософії, щоб говорити так якою-небудь мовою, як говорить дитина років шести чи семи своєю рідною?" [11, с. 124]. Помилковим, на його думку, є уявлення людей про те, що в цьому засвоєнні дитиною рідної мови діє тільки пам'ять. Адже, засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі лише слова, їх сполучення та видозміни, а безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку й філософію мови, – і засвоює легко та швидко. Так само легко і швидко, на думку К. Д. Ушинського можна навчити дитину ІМ, оскільки ІМ є результатом багатовікового духовного життя певних народів [11, с. 125]. Коли дитина з ранніх років говоритиме якою-небудь ІМ, то її душевний розвиток від цього нічого не втратить, а можливо ще й виграє. Маленький француз, англієць, італієць черпають точно такий же скарб, а можливо й більший, із своїх рідних мов, як українець зі своєї. Все цілком логічно: якщо українська дитина, говорячи з ранніх років французькою чи німецькою мовами, буде поставлена в те ж саме середовище, в яке поставлений маленький француз чи німець, то немає сумніву, що її духовний розвиток ітиме тим же шляхом.

Саме мова є органічним витвором народної думки й почуття, в якому виявляються результати духовного життя народу, саме в мові народу відбивається особливий характер, саме мова є найкращою характеристикою народу. Легка, щебетлива, гостра, весела, чемна до зухвалості, пурхаючи, як метелик, мова француза; важка, туманна, заглиблена сама в себе, розрахована мова німця; ясна, стисла, уникаюча всякої неточності, безпосередньо прямуюча до діла, практична мова британця; співуча, блискотлива, барвіста, образна мова італійця; нескінченно струмуюча, схвильована внутрішнім почуттям піднесення і зрідка переривана гучними сплесками мова слов'янина, – краще всіх можливих характеристик, краще самої історії, в якій інколи народ мало бере участі, знайомлять нас з характерами народів, що створили ці мови.

К. Д. Ушинський у своїй статті "Рідне слово" зазначає, що мова для дитини є тлумачем і природи, і життя, і ставлення до людей; це та тонка атмосфера, крізь яку дитина все бачить, розуміє й відчуває. Такою атмосферою може стати й іншомовне

слово за умови, якщо, по-перше, це слово знайде в організмі дитини вже підготовлений для себе рідний ґрунт; по-друге, якщо дитина буде зовсім перенесена в середовище того народу, крізь мову якого відкрився їй світ божий, і, по-третє, якщо дитині трапиться жити й діяти серед того народу, мова якого замінила їй мову батьківщини [11, с. 126]. Але, коли мова, якою починає говорити дитина, суперечить її природженому національному характеру, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна їй мова. А якщо дитина зростає в сім'ї, де батьки розмовляють якоюсь ІМ, створюючи у своєму домі іншомовну атмосферу, то замість справжнього та багатого джерела їй пропонується джерело мізерне й підроблене. Але ще гірше вийде, якщо дитина почне говорити кількома мовами, так що жодна не займе для неї місця природної мови.

Отже, завданням сучасної школи, сучасного методиста й вчителя ІМ є створити той світлий рай, куди б дитина йшла з бажанням, впевненістю, гордістю та прагненням до знань.

Підсумовуючи все вищесказане, слід відмітити глибокий внесок великого педагога К. Д. Ушинського у розвиток сучасної педагогіки та методики викладання ІМ у початковій школі. Дидактичні принципи (принцип постійної розумової діяльності, наочності, систематичності, міцності), а також цілі та основні положення методики навчання ІМ молодших школярів, пронизані принципами народності, моральності та свідомості, покладені в основу розвитку сучасної науки. Оскільки К. Д. Ушинський зазначає, що дитина, сприймаючи навколишній світ, мислить формами, фарбами, звуками та відчуттями взагалі [7, с. 106], і вчитель, забезпечуючи таке навчання дитині, сам проникає у світ дитячого мислення, він починає жити світом дитини, тому перспективу подальших досліджень вбачаємо у розгляді ідей К. Д. Ушинського щодо навчання молодших школярів інших навчальних предметів: математики, образотворчого мистецтва, музики тощо.

Література:

1. Ведель Г.Е. Из истории методов преподавания иностранных языков / Г.Е.Ведель. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1979. – 56 с.
2. Лордкипанидзе, Д.О. Педагогическое учение К.Д.Ушинского: Монография / Д.О. Лордкипанидзе. – Тбилиси : Изд.-во ун-та Тбилиси, 1974. – 441 с.
3. Мірошник І.В. Психофізіологічні передумови формування англomовної граматичної компетенції в учнів початкової загальноосвітньої школи / І.В.Мірошник // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Педагогіка та психологія. – К. : Видавничий центр КНЛУ. – 2010. – Вип. 17. – С. 36–45.

4. Раушенбах В.Э. Краткий обзор основных методов преподавания иностранных языков с I по XX век / В.Э.Раушенбах. – М. : Высшая школа, 1971. – 112 с.

5. Ушинский К.Д. Педагогическая поездка по Швейцарии. Письмо четвертое. Элементарные, секундарные и высшие классы. Собр. соч., Т.3. / К.Д.Ушинский. – М.-Л. : Просвещение, 1948.

6. Ушинский К.Д. Педагогическая поездка по Швейцарии, Собр. пед. соч., Т.1. / К.Д.Ушинский. – М. : Просвещение, 1948.

7. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / Предисл. В.Я.Струминского/. – М. : Просвещение, 1968. – 557 с.

8. Ушинский К.Д. Родное слово, Собр. пед. соч., Т.1 / К.Д.Ушинский. – К. : Рад. школа, 1954.

9. Ушинский К.Д. Собр. соч. Т.11 / К.Д.Ушинский. – М. : Просвещение, 1948.

10. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания, Собр. соч., Т.1 / К.Д.Ушинский. – М. : Просвещение, 1948.

11. Ушинский К.Д. Твори. В 6-ти томах. Т.3 / К.Д.Ушинский. – К. : Рад. школа, 1954.

The article deals with the main K.Ushyns'kyi's ideas of teaching young learners foreign languages. Main goals and principles of teaching young learners a foreign language are given.

Key words: a foreign language, goals, ideas, the mother tongue, primary school, principles, sequence, teaching, tempo, terms.